

ПОЛОНІНСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО НІМЦІВ ВЕРХІВ'Я р. ТЕРЕСВИ КІНЦЯ ХІХ - ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХст.

При дослідженнях діалектів і етнокультури німців Закарпаття неодноразово доводилося побувати у селах Німецька і Руська Мокра та Усть-Чорна, де повині живе невелика жменька німців, предки яких тут поселились в 1775 році з верхньої Австрії¹. На яку б тему я не пів з ними розмову, старші жінки-німки знову і знову згадували з ностальгією роботу і життя "Almosen"-ок (дослівно - "полонінянок") на полонініських господарствах (Sennereien) Прибуї, Стеняк і Красна.

Фрагментарні відомості про німецькі полонініські господарства лісових Карпат, які в такій формі, як тут, ніде інде в Карпатах не зустрічались, спонукали мене вивчити історію їх виникнення, розвитку, організацію і функціонування.

У східних Карпатах по тисянсько-дієтрянському вододілу тягнеться найвищий гірський масив з хребтами Черногора, Горгани, Свидовець і Красна, на яких над верхньою межею лісів простираються полоніни, що займають близько 45.000 га². Висота верхньої межі лісу залежить від його характеру - межа букового лісу лежить на висоті 1100 - 1200 м над рівнем моря і переходить майже без перерізу у полоніну; хвойний ліс піднімається до 1500 м і більше і переходить у полоніни широкою смугою криволісся і чагарників, де проростають чорниця, брусниця, високогірна верба тощо та різні види трав³. Полоніни з багатою субальпійською, а над 1800 м скупішою альпійською вегетацією, мають широкі шпоскі хребти з пологими боками. Переходи від однієї вершини до іншої м'які без неприступних скельних утворень. Схили рідко досягають нахилу у 45°. Цей особливий профіль гірських хребтів східних Карпат дозволяє будь-якій худобі відносно легко підніматися на полоніни.

Зимом випадає у долинах рік верхів'я р. Тересви до 70-90 см снігу. На полонінах він досягає 2,5 - 3 м і лежить до кінця квітня, іноді до початку червня. На північних схилах, де скупчені снігові шапки, він може повністю зникнути у липні, на початку серпня. Домінують тут вогкі і теплі західні, періодично холодні і сухі північні вітри, що нерідко досягають швидкості 30-40 м/сек. Вони можуть навіть серед літа принести снігопади.

За цих природних умов розвивалася на полонінах Карпат пастівницька культура, початки якої сягають у сиву давнину. Археологи знайшли тут сліди примітивної пастівницької культури середньої доби бронзи⁴. В епоху раннього заліза виникали ремесла, які були пов'язані з переробкою молока, вовни, шкіри тощо. Вони зіграли важливу роль у подальшому розвитку пастівництва карпатського регіону⁵. Після народів, які заселяли в різних епохах цей регіон (кельти, алани, готи, вандалі, гепіди, фракійці і т.д.), продовжили вести і екстенсивне розвивати пастівництво слов'яни і волохи, що знаходять свій

відбиток у топонімічних назвах полонинських Карпат. Їх знаходимо і у верхів'ях р. Тересви, наприклад, українські назви: Прибуї, Стеняк, Мокрянка, Яблонця і ш. та румунські: Грола, Мепчуд, Стражкул, Унгараска, Латундур. У словниковий склад карпато-українських пастухів увійшли не лише назви румунського паствінницького словника, які позначають різні реалії їх культури⁶, але запозичувалися самі форми, структури, виготовлення предметів і продуктів⁷.

Полонинське випасання рогатої худоби велося спорадично німцями, гутулами і бойками у XVIII ст.⁸, але лише з кінця XIX ст. розвинулися великі полонинські господарства лісових Карпат, які велися верхньоавстрійськими німцями, до найважливіших продуктів харчування австрійських колоністів і їх нащадків долини рік Мокрянки і Тересви завжди були молоко і вироби з нього. Оскільки у долинах рік не вистачило пасовиськ для рогатої худоби, то її розведення було обмеженим. Отже, обмеженим був й перелік молочних продуктів, які німці-лісоруби брали з собою на цілоденні і багатоденні роботи на лісорозробках, а також якими забезпечувалося харчування їх сімей. Управління ерарними лісами, яке було зацікавлене у стабільній і результативній роботі лісорубів та відповідно у розвитку молочного господарства, віддало у розпорядження сімей лісорубів полонини Прибуї і Стеняк для заснування на них таких господарств⁹.

У кінці XIX ст. згідно ерарного закону 1898 року держава стежила за діяльністю полонинських господарств, щоб вивчити переваги колективних господарств перед індивідуальними. На підставі здобутих спостережень було збудовано кілька полонинських господарств для молочної рогатої худоби¹⁰. Прообразом послужили альпійські господарства, одно з яких було засновано ще до I-ої світової війни на полонині Бегуни. Але оскільки очікувані результати не виправдалися, то воно поступово занепало¹¹. На противагу йому німецькі полонинські господарства на Стеняку і Прибуї були зміцнені і успішно розвивалися. Громадськими були в них будівлі і полонини, приватними - корови і молокопродукти. Альмерінг (це поняття ширше ніж "пастушка" або "доярка") не вищасяли худобу як пастушки і виконували у відриві від дому значно більший обсяг робіт, ніж звичайна доярка. Цих дівчат (жінок) німці називали по різному - Almerin, Sennerin, Sendlerin. Вони обслуговували лише корови тих господарств, з якими укладали домовленість про догляд у літній період перебування їхньої худоби на полонині. Ерарне лісництво дбало про охорону і стан будівель і полонинських пасовиськ від чужих "користувачів"¹².

Після реформ, які провела в 1919 році Чехословаччина, державні пасовиська і полонини були віддані в оренду сільським громадам, а будівлі господарств - у їх власність. Як нові власники німці сіл Німецька і Руська Мокра вирішили полонинські господарства "Стеняк" і "Прибуї" не тільки розширити, але перебудувати їх у подібні альпійським господарствам¹³ (див. рис. 1 а, б). Зі

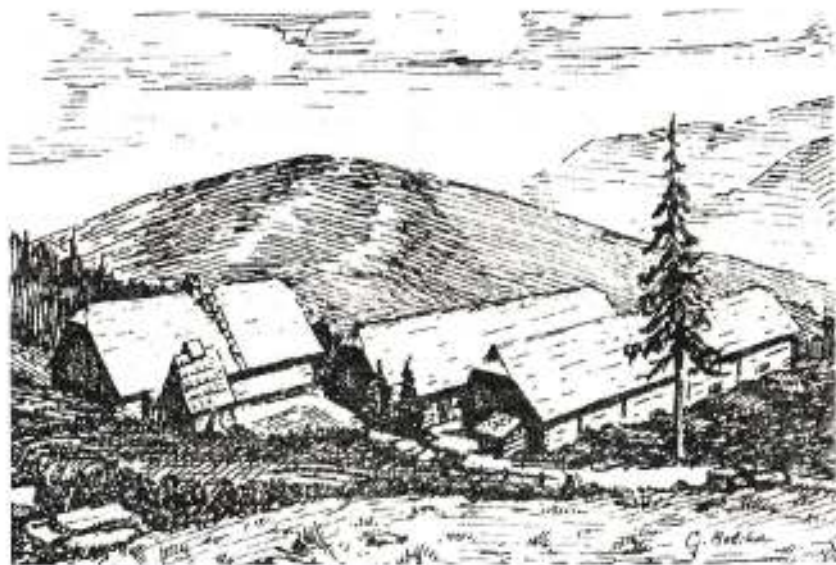

Рис. 1а. Німецьке полонинське господарство (Sennereri) "Стеняк"

Рис. 1б. Альпійське молочне господарство (Sennereri) кінця XIX ст.

зростанням кількості рогатої худоби у с. Усть-Чорна виникла потреба побудувати полонинське господарство і для господарів цього села, що у 20-их роках було схвалено чехословацьким управлінням сільським господарством в Ужгороді, а згодом здійснено усть-чорнянцями на полонині Красна¹⁴. Таким чином, німецькі власники худоби верхів'я р. Тересви мали можливість виганяти свої дійні корови на сезонні пасовища - із села Німецька-Мокра на Прибуї, із села Руська Мокра - на Стеняк, а із села Усть-Чорна - на Красну. Річна худоба (ялівки) і кози паслися на полонинах Бегуць, Менчул і Гропа, де утримувалися під відкритим небом¹⁵.

У роки війни, коли в 1939 році Закарпаття знову підпало під угорську владу, німецькі полонинські господарства продовжували функціонувати, як і раніше; звучали на полонинах австрійські пісні і йодлери (Jodler - вид альпійських пісень). Однак їх кінець неухильно наближався і настав, коли у вересні 1944 року майже всіх німців було евакуйовано до Німеччини. Той осені в останній раз дійні корови зішшли у свої села, нізавжди замовкли на полонинах своєрідні пісні алмерінок. У радянський час повністю зникли будівлі полонинських господарств австрійців на полонинах Прибуї, Стеняк і Красна. Залишилися хіба що фундаментні контури кам'яних будівель ферми на Красній. Колгосп хотів відродити подібне господарство на полонині Підпула, але в нього була та ж доля, що і колективного полонинського господарства "Бегуць" ще до 1-ої світової війни.

На полонинах верхів'я р. Тересви здавна існували пастуші господарства, що були поширені у вигляді розгалуженої мережі овечих полонинських господарств так званих "салашових господарств"¹⁶. Салаші, де овця доїли і молоко переробляли на "бриндзу" і "урлу" в колибах, були примітивними будівлями, які відносно легко могли частинами переноситися, а при зношеності будувався поряд зі старим новий салаш¹⁷. У протилежність їм німецькі господарства на полонинах Стеняк, Прибуї і Красна були стаціонарними комплексами будівель, які забезпечували їх стабільну експлуатацію. Коли їх збудували у вигляді, у якому вони діяли у 30-і роки ХХ ст., ні одна з моїх співрозмовниць сказати не змогла. Вони вважали, що їх прародичі збудували Sennerei-ї за австрійським вірцем (див.рис. 16). Задля більшої правдивості вони цитували своїх батьків, ніби вони пам'ятають полонинські господарства "Стеняк" і "Прибуї" такими, якими їм передали їх батьки. Насправді, ще в кінці ХІХ ст. на полонині Прибуї "... панувало в малих Sennerei-ях, ... енергійне молочне господарювання"¹⁸. Отже, і для австрійців лісових Карпат відносилось також зваженню: "В Зальцкамергуті мав кожний свою "Sennerei"¹⁹. До речі, німці тересацької долини походять саме із Зальцкамергуту.

Ще до того як побудувати полонинські господарства (Sennereien), треба було, як мені сказала Маргарета Цаунер із с. Німецька Мокра, "полонини зробити... бо там не було ніяких лутів. Це все наші предки спочатку прочистили, вирубили! Те ж саме вони робили на полонинах Стеняк і Красна". Полонини с,

звичайно, природними утвореннями, і не людська руки їх створила. Однак, слова Маргарети Цаунер мають певну підставу: на Стеняку і Прибуї люди могли розчистити нижній край полонини від криволісся і чагарників над смерековим лісом. На Красній така розчистка не була потрібна, бо над буковим лісом смуга переліску дуже вузька.

Поодинокі фотографії господарств "Прибуї", "Стеняк" і "Красна" допомагають колишнім господарям худоби оживити їх образ. Однак деталі приміщень допо в них стерлися із пам'яті. На господарстві "Прибуї", яке належало селу Німецька Мокра, перебувало у літньому сезоні 80-100 дійних корів, які почували і доїлися у "страшенно" довгому хліві (Tret "Stall"). У передній стіні ширшою біля 6 метрів знаходилися широкі двері, критий був корівник драшковим не стрімким дахом. Зліва і справа в бокових продовжних стінах були віконця, а під ними ланцюги, до яких прив'язували корів. Ясел у хліві не було, бо корови, які через ніч лежали на дощатій підлозі без підстилки, тут не підкормлювалися. Гній зливався кожний ранок і через отвір у задній стіні витривався назовні.

На Красній дійні корови знаходилися у двох однакових корівниках, збудованих з каменю і критих драшковим дахом. Кожний з них був розділений перестінками на чотири секції, в яких входило по 12 корів - 6 зліва і 6 справа. Вони, як і на Прибуї, лежали на голій дощатій підлозі. В середині секції пролягав жолоб (Scholper "Rinne"), що виводився через отвір у задній стіні. Широкі двері у передній продовжній стіні дозволяли худобі вільно входити і виходити з хліва. Чи по обидва боки дверей були вікна, 82-річна Марія Гольмбергер із села Усть-Чорна не пам'ятала. В кінці другого корівника знаходилася колиба (Kolb) пастуха (рис. 2).

На Прибуї вище корівника був будинок, у якому алмерінки їли, спочивали і спали одна біля одної на нарах. Замість матраців або солом'яних мішків (Schitrosak "Strohsack") кожна алмерінка степила собі рівним шаром зостеру (Socha "Seegras" - вид полонинської трави), самоткану простину, під голову клала подушку (Pojsta "Kissen") і укривалися сть-обаною ковдрою (Poplan "Stoppdecke"). Кожна алмерінка мала вішалку для верхньої одягу і дерев'яну скриньку для одягу (Kastl "Koffer") для білизни. Предмети особистого туалету та посуд стояли на полиці. Стіл, за яким дівчата їли, стояв посередній кімнати (Schitawn "Stube"), а на ньому - нафтовий ліхтар (Lamposch "Petroleumlampe"). У кімнату йшлося через приміщення сироварні (5 x 8 м), що називали тут "мийним приміщенням" (Waschkuchl "Waschküche"). В середині сироварні стояв кам'яний стіл (Pritsch "Steintisch"), на якому алмерінки мили дерев'яний посуд. Воду нагрівала кожна у своєму мідяному казані (Kachn "Kessel"), який звисав з перестінки над вогнем на ланцюгу. Тут дівчата готували кожна свою їжу. Дим з відкритого вогню піднімався під дах, звідки через "конус" витягувався назовні. В окремому, розділеному на дві частини, кам'яному приміщенні (Speisel "Kühlkammer"), де і

долівка була вистелена каменями, зберігалися на товстих полицях молочні продукти. Кожна алмерінка мала тут своє місце.

На Красній за кілька метрів вище від корівників стояли дві будівлі - сироварня (Pritschhaus "Käse"), де мили і чистили посуд і виробляли молочні продукти, і кам'яний дім з пометканим алмеріюк та коморами для зберігання продуктів. На Красній ліжка були "етажними", на них були мішки з шоварем (Schwar - вид широколистої довгастої трави, що проростала лише на полонині Красна), поверх них стелили дівчата льняні простирадла і стьобані коцдри. У середній кімнаті стояв стіл, біли стіни були етажерки і вішалки для одягу. Сироварня була аналогічно обладтана, як на Прибуї так і на Стеняку.

Рис. 2. Ковіба пастухів/вівчарів полонинських господарств українських Карпат

Найважливішою робочою силою на німецьких полонинських господарствах були дівчата-алмерінки, які виконували функції доярок, сироварок-маслоробок та прибиральниць-доглядачок за худобою. Єдиними чоловіками на цих господарствах були пастухи (Kühirt "Kuhhirt") зі своїми "учнями" (Ksilla "Geselle") і могутніми білими пастушними псами-"клонцаками" й нічними сторожами. Німецькі господарства-ферми відрізнялися від українських полонинських господарств не лише устроєм, але й тим, що на них працювали, за винятком пастухів - одні лише дівчата і молоді вдови. Така участь жінок в українських господарствах не зустрічалася, а в "...долині р. Тересви

жінок зборонялось доїти овець... а тому вдовицям видоювали овець вівчарі чи хтось з присутніх чоловіків."²⁸

Алмерінками могли стати здорові сільські дівчата або вдови віком від 20-ти і більше років. Вони повинні були бути трудолюбними, сумлінними і чесними, щоб під час цілого сезону спільного перебування в обмеженому просторі і колі осіб не виникало жодних конфліктів. Завжди до виходу на полонину (Olm "Alm") староста села завав до себе дівчат-алмеріюк, щоб їх повчати і попередити від неприємностей, гріхів і сорому. Та дівчина-алмерінка, яка мала добру репутацію, ставала серед господинь села бажаною і підшуканою партнеркою договору на черговий сезон.

Число алмеріюк на одному господарстві коливалось від 8 до 10 на Прибуї та 6-8 на Красній. Число корів, яких обслуговувала алмерінка, було різним - одна могла мати 18, а інша й 22 корови. Та дівчина, що наважувалась доглядати таку кількість корів, була дуже сильною здоров'ям і спритною у роботі. Алмерінки не туралися раннього вставання, брудної і важкої роботи, холодної води і мокрої погоди. Вони вміли насолоджуватися кожною паузою відпочинку, вловлювати кожний промінь сонця, сприсямовувати кожну зустріч з рідними в буденні дні відвідувачами. Захворювання, поранення і нещасні випадки там не траплялися. Адже дівчата були дуже шквовні (спритні), розповідала мені Марія Гольцбергер, "Знаєте, раніше люди були більш здоровими, а дівчата рухливішими, ніж сьогодні. Я шось не пригадую, щоб треба було алмерінку знести з полонини і відправити у шпиталь". А щодо моралі, то обі мої співрозмовниці заперечували саму можливість того, щоб алмерінка позашлюбно завалила. "Вони були богобійні дівчата!" На моє зауваження, що в пісні "Wenn der Schnee von der Alm weggeht" ("Коли сходить сніг з полонини") є такі слова: "А коли питають про нічліг - Ти хлопець гарний, у мене будеш спати...", які сьогодні розуміються як однозначна проповідь разом виспатися, то Марія Гольцбергер, усміхнувшись, сказала: "Чогось такого ніколи там не траплялося. Про це загуділо б усе село! Такого сорому алмерінка ніколи б не допустила. У суботу хлопці піднімалися наверх на полонину. Там бували і до півночі, співали, танцювали, і грав на гармонію старший сільний хлопець. Його потиляття вели наверх. Боже! Як там на Красній було весело! Але ганьба ніколи не трафилася (траплялась). А які вони були гарні, коли восени спускалися з полонини - червонолітні, загорілі і обпалені пітрами. Там, наверху, вони кожний ранок мили обличчя джером (Kwar "Milchwasser"), пили свіже молоко, скільки хотіли, їли сметану і масло. А головне, ніхто не наказував: Це не можна! Сиди гарно! Не сьорбай!" Була на Красній старша алмерінка, але в неї була інша турбота, аніж повчати алмеріюк. У селі дівчат-алмеріюк шанували, а для молодих легінів вони були жаданими нареченими.

Рано-ранці, коли ще не настали приморки, а при похмурій погоді було ще зовсім темно, алмерінка вставала, шміденько освіжала холодною водою

обличчя, щоб зовсім прогнати сон, молилася богові перед вінцем з хрестом (Rosenkranz), який висів на стіні над її постілью, хутко одягалась, хусткою перем'яувала волосся і йшла, не посидівши, в сироварню, і змайповали свою

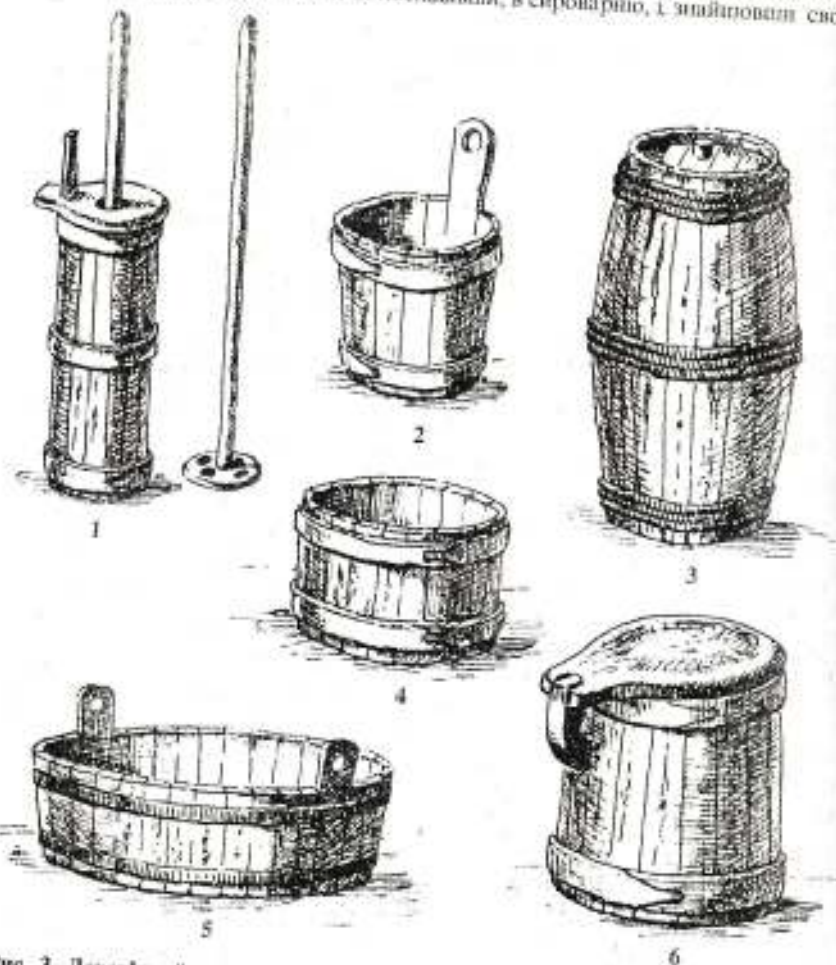

Рис. 3. Дерев'яний посуд, яким користувалися на німецьких колоніських господарствах першої р. Тересви (повнення у тексті)

дерев'яну дійницю (Sächtel "Milchseimer", рис. 3/2), поспішала у хлів, щоб подоїти своїх корів. Вона гладила їх і говорила з ними, називаючи їх по імені - Роуз, Пліза, Кроус або Брауел. Сівши на стільчик (Schemel "Schamel") і сполоснувши літньою водою вим'я, вона доїла одну за другою всі свої 18 чи 20 корів. Молоко

кожної корови алмерінка несла окремо в сироварню, де його проціджувала купленим у магазині емальованим цідильцем (Seichl "Sieb") і зливала його у 6-літрові дерев'яні посудини "теці" (Täsel "Tezel", рис. 3/4), що подібні до українських вівчарських "лутер". У коморі на повному тецію влилися дві латки (Hülzer "Hölzer"), щоб поверх першого тецію поставити другий, третій і так аж 8 теців.

Коло 6-ої години алмерінки, подоївши корів, під'їзували їх і виводили на двір, звідки пастих їх гнала на пасовисько (Uad "Weide"). На полонині піднималися, зрештою, у ранні години, господині корів, щоб віднести кожна свої молочні продукти, які алмерінка вносила із комори. Квашене молоко (Sauemilch "Sauemilch") зливала в коновку (Otra "Tragholzeimer", "Amper", рис. 3/6), яку господиня принесла з собою з села. Спільно з господинею алмерінка упакувала в льняну білу серветку сыр (Torf "Quark") і масло (Pudn "Butter"), що у свою чергу загортала у чисто виполосканому величезному шкотиці лопуха (Pudapflätschi "Pestwurzelblatt"), який господиня по дорозі каверх зривала у "Чорному кру" (Schwonskrom "Schwarzgraben"). Все це прип'язувалося до покривки (Otrsdädel "Amperdeckel") і ручок (Hänki "Griff") коновки.

Коли господиня візправлялася вниз у село, алмерінки йшли у корівник, щоб змити накопичений через ніч гній. Його згрібали в жолоб і вигрібали через отвір назавні, після цього підлога за допомогою віника і води змивалася до чиста. Двері залишалися через день широко відчиненими, щоб до вечора, коли худоба повернеться з пасовиська, підлога висохла. І лише після цієї виснажливої роботи алмерінка могла подбати про себе. Вона знімала з себе "хлівний" одяг, випала його на гачок біля дверей, ретельно мылася і сідала до столу снідати - хліб з маслом, чашку свіжого або кислого молока, і якщо якась господиня принесла їй тістечко чи ще чогось (Kschink "Geschenk"), то посмакувала і ним.

Посидівши, алмерінка відрами носила у свій казан воду, яка підводилася до господарства дерев'яними жолобами і вливалася у довге корито, видовбане із стовбура смереки або бука. Воду нагрівала над відкритим вогнем, що палила дровами, які з лису приносила розумом не обдарований чоловік (Ktρίrto "Ktρίrrel"). Поки вода нагрівалася, алмерінка знімала з відстоюваного у тецях "густого" молока (diki Milj "geronnene Milch") сметану і зливала її в маслобійку (Riera "Butterfass", рис. 3/1). Енергійним збиванням виділялося із сметани масло, яке вона била і мисила на дощці аж до новного видавлення з нього рештків сироватки. Потім спеціальною формою алмерінка масло фасувала, вдавлювала в нього позначку господині і відкладала у холоду комору. Сироватку (пшич "Moike"), яка залишалася у маслобійці, вливала у казан і повільним підгріванням виварювала урду (Schöli "Ziegen"). За допомогою марш (Märliша "Mulltuch") алмерінка вибирала урду з казана і підвишувала її над гелетою (Schafel "Scheffel", рис. 3/5), щоб стекла з урди вся рідина до злитого з казана у гелету джеру. Обезжирене "худе" молоко, з якого знято було сметану, вливалось окремо з теців у казан і на поварному вогні нагрівалося. Спочатку в "худому"

молоді виникали згустки, з яких формувався сир (Topfn "Quark"). Його вилуповували в казані марлею і також підвішували, щоб, як з урди, витекла вся "вода". Цією рідиною (Saja "Milchwasser"), що залишалася після варки, поїли корів. Якщо господині було потрібне квашене молоко, то алмерінка залишала домовлену кількість у теці.

Звільнений від молока і сироватки посуд алмерінки старанно мили на кам'яному столі у сироварні. Для цього вони використовували різні засоби - дротяні щітки (Drahtbürste "Drahtbürste"), мергель (Schliar "Mergel" - дуже дрібнозернистий білий пісок) або наждак (Schmirgl "Glaserpapier") і сполоскували його великою кількістю води. Після миття в дерев'яний посуд заливали кип'яток, щільно прикривали його, щоб дерево "випалювалося" (ausgrüna "entfetten") і повністю обезжирювалося та дезинфікувалося. "Випалювання" здійснювалося і так, що у дерев'яну посудину клали на дощечках розпечений камінь і, заливши його водою, щільно її прикривали. Ця робота виконувалася алмерінками до або після обіду в залежності від того, коли вивільнився посуд від його вмісту. Дійсно мусіли ретельно вимитися і сушитися після кожного чергового доїння.

Після виконання невідкладних робіт кожна алмерінка готувала свій обід. Це міг бути суп, токан (Tukan "Maisbrei"), картопляна їжа (Krumplra "Kartoffelspeise"), галушки (Nuhn "Nudeln"), оладки (Palatschinken "Eierkuchen"), деруни (Krämseln "Kartoffelpuffer") і т.ін. Їжу дівчата варили на грані сироварні в чавунному, всередині емальованому глечику (Hewel "Gusseisentopf") або на жаровні (Palatschinkenplachla "Bratpfanne"). Одні дівчата варили свою їжу зразу і для обіду і для вечері, інші - окремо. На полонині Прибуї алмерінки мали для приготування їжі залізни трубки (Schrotzäh "Küchenherd").

Пообідавши, дівчата на Красній трохи відпочивали, а на Прибуї спали дві години, після чого продовжували працювати. Коли біля 4-ої чи 6-ої години повертались з пасовиська корови, їх алмерінки вдруге доїли, молоко щідили, несли в комору, зливали у теці і складали їх у "штабелі". Після вечері ще залишався якийсь час, аби поговорити і поспівати, зашваюючи при цьому, якщо потрібно, порвану робочу одежу тощо. Для читання романів, оповідань або журналів часу в них не було. Єдина книжка, яка їх супроводжувала на полонину, був молитвеник. До настання ночі дівчата легали спати, бо раноранній треба було вставати і все повториться. Так проходив день за днем, без неділь, без свят. Цю одноманітність порушували хлопці із села, які в суботні дні при добрій погоді піднімалися на полонину, щоб відвідати дівчат-алмерінок. Там парубки з ними жартували, танцювали і співали. Давно вже все навколо поглинула темрява ночі, а на полонині все ще чути було веселий сміх, спів і йодлери, які відлунювалися по кілька разів від вершин гір. Багато сміху було, коли вперше на полонину приходив юний гість. За звичаєм такого гостя

"посвящали" різками (kapritschelt "gepritschelt werden"). Він лягав обличчям вниз на лавицю і алмерінки одна за другою підходили і різками по кілька разів ударили його по м'якому місцю. За свідченнями учасників цього звичаю з часом "силимі удари палицями"²¹ змінилися на легкі шльопанці короткими дощечками.

У німців сіл Німецька Мокра і Усть-Чорна були різні права випасати дійних корів на Прибуї і Красній. Згідно слів Маргарети Цаунер із Німецької Мокрої, здавна було так, що лише ті мали "полонинське право", предки яких прочищали полонину від чагарника і лісу. "Мій прадід Саттманн також працював там. Отже, він таке право мав. І коли він помер, то це право успадкував його старший син. Так воно йшло від батька до сина, якщо той тримав худобу. Мій батько такого права не мав, хоча його мала бабуся. Я часто піднімалася на Прибуї, щоб з полонини знести її молоко, сир і масло". Коровник на Прибуї, та й сама полонина мали обмежені можливості забезпечувати худобу пасовиськом і укриттям. Тому кожна сім'я, яка мала "полонинське право" могла виганяти на Прибуї лише одну дійну корову. Якщо у господарстві були дві і більше корів, то друга й інші корови випасалися в долині р. Мокрянка. Частина дійних корів із села Німецька Мокра випасалася разом з коровами німців села Руська Мокра на полонині Стеняк. Марія Гольцбергер із Усть Чорної розповідала, "що всі бажаччі могли вигонити своїх корів на Красну. Простори полонини Красної забезпечували пасовиськом усіх корів, і все ж у нашому селі було завжди менше худоби, ніж у німців Німецької Мокрої. Деякі господині, які відправляли єдину корову на полонину, не мали для своїх дітей щоденного свіжого молока й тому вони крім корови утримували ще й козу (Guas "Geiß"), яка, звичайно, залишалася в селі."

У господарствах, що займалися на Закарпатті розведенням великої рогатої худоби наприкінці XIX ст. поширилися породи, завезені із Швейцарії, Австрії (Тироло) і Німеччини (Баварії). Завдяки схрещуванню місцевих традиційних порід із завезеними було виведено карпатську породу корів, яка годилася для одержування і молока і м'яса та, головне, добре пристосувалася до гірських кліматичних умов Карпат²². Німці сіл Німецька Мокра і Усть-Чорна називали цю породу олгава-корова (Olgawakuh). "Цю темно-коричневу породу дуже любила моя бабуся - казала Маргарета Цаунер, - корова шодня давала до 12 л молока." Інші німецькі господині прихильніше ставилися до світло-сірої породи, яку тут називали "монталфальд"- (Montalfald) та "шіп"-корова (Schitzkuhart), які теж давали якісне молоко. Господиня Цаунер стверджувала: "У нас не було ні швейцарських ні австрійських, ні баварських порід худоби".

Вигін дійних корів на Красну відбувався, звичайно, під кінець травня, рідше на початку червня. На полонину Прибуї - дещо пізніше, бо та полонина вище від Красної понад 200 м. Ще до вигону худоби група чоловіків із села

перевіряла стан полонинської ферми, здійснювала потрібні ремонти, турбовалася про запас дров, перевіряла справність жолобів, що підводили до ферми воду. Коли "полонина" (Ofn), тобто ферма, була готова до прийому дійних корів, то спочатку піднімалися наверх алмерінки, яких супроводжували хтось з рідних або знайомих, щоб їм допомогти винести потрібні речі для побуту впродовж літнього сезону. Пастух, звичайно, з місцевих українців (Rutenpat "Rutenpaten") разом зі своїм помічником, здебільшого сіном, і півчаркою готувалися прийняти стадо з 80-100 голів. Вигін худоби відбувався, як правило, у понеділок.

У день вигону дійних корів їх господині ранком ще подоїли і, прив'язавши до рогів мотузок, повели на дорогу до полонини. Пішлим до Красної тривав дві години, на Прибуї - понад три години. Водночас господині мусили винести наверх до 12 тещів зі своєю позначкою, щоб ввечері того ж дня алмерінки могли до них налити надоене молоко. З цього часу господині або їх дочки піднімалися бодай раз на тиждень на полонину, щоб знести сир, масло, урду і квашене молоко, адже чоловіки і старші хлопці працювали на лісорозробках. Здебільшого домовлялися 4-5 господинь, коли і де вони зустрінуться, щоб разом йти на полонину. Вже ввечора господиня клала у коновку харчі, які "її" алмерінка замовила, наприклад, сіль, цукор, картоплю, кукурудзяну муку (Mala "Maismehl"), мармелад (Lekwar "Marmelade"), а також те, що просили її передати її батьки - якесь тісто (Rumpochatij "Rumgebäck"), пампушки (Kropfn "Krapfen"), солодкі рулети (Schradl "Strudel"), хнєдники (Dampfknel "Dampfknoedel"), голубці (Kleitwuscheln "gefülltes Kraut") і т.ін. Крім їжі, господині несли дівчатам чисту білизну. Біля другої або третьої години ночі, за будь-якої погоди, жінки вирушали у дорогу. Іноді, коли була добра погода, вони піднімалися прямо по крутяку (Krahan "Steilhang"). Якщо господарка не мала кози, то брала з собою бідон, щоб привнести 2-3 л "солодкого" молока (sisi Milj "Süßmilch"). "Як тільки ми виходили з лісу і наближались до ферми, то почали "рурлувати" (rureln "jodeln"), тобто йодлувати - розпочала Марія Штерцл - що для алмерінок означало: йдемо, несемо їм їжу, деякі речі, але й різні сільські новини". Доти, поки алмерінки не подоїли усіх корів і їх не вивели у двір, вони не могли обслуговувати господинь й тому, щоб тут не затримуватися, господині нерідко помагали алмерінкам доїти своїх корів. Цьому дівчата, звичайно, широкорядувалися. Улакувавши всі продукти і вислухавши прохання "своїх" алмерінок, господині тут же відправлялися у зворотний шлях. Але ж вдома треба було ще виконати всі дообідні роботи. Спуск з полонини до села був досить важким, бо кожна жінка несла 8-10 л квашеного молока у коновці, біля 8 кг сиру і 5 кг масла і в бідоні 2 л свіжого молока. Коновку з прив'язаним на ній згортком із сиру і маслом жінки несли на голові. Під коновку клали на голову скрученої у кільце рушник (Rijj "Ringel"), щоб вона не давила голову і стабільніше на ній "сиділа". Рукою тримали коновку лише там, де було слизько або дуже нерівно. По дорозі господині відпочивали кілька разів. Господині з Німецької Мокрої частини

молочних продуктів несли з Прибуї в коновках на голові, а частину в кошах на спині (Puklkorb "Buckelkorb"). З Стеняку звозували кільми до 40 л квашеного молока в бербенідях (Bärbänetsn "Holzgefäß, Fass"), сир, масло і урду укладали в коновках. Все навантажували на віз і везли спочатку господином села Німецька Мокра. Більшу частину вантажу везли в Руську Мокру.

Сезон полонинського випасу дійних корів німців верхів'я р. Тересви тривав на полонинах Стеняк, Прибуї і Красна близько чотирьох місяців. Для алмерінок це були місяці важкої одноманітної роботи у відриві від сільського життя; для господинь не менш виснажливим було постійне курсування наверх-униз між селом і полониною. В залежності від погодних умов з стану пасовиськ наближався час згону худоби вниз, що, звичайно, наставало у середині вересня. На той час полонинська трава ставала твердою і втрачала соковитість, дії коротшали, вітри холоднішали, а по ранках вже з'являлися заморозки. Все це викликало зменшення надоев молока - подальше перебування корів на полонині ставало для господарок недоцільним. День згону худоби з полонини з нетерпінням чекали алмерінки, адже, нарешті, вони одержать за свою тривалу роботу заслужену платню, яка згідно домовленості з господинями (по 100 корун за кожну корову) складала в 30-ті роки ХХ ст. суму у 1800-2000 чехословацьких корун. Пастух за домовленістю з сільською громадою одержував за кожну корову 25 корун, харчування на полонині і право винести разом із сільською чередою свою корову і телят².

Повернення корів з полонини у домашній хлів додавало господині чимало праці, але й приносило радість з того, що відтепер у хаті буде постійно свіже молоко. Стуек дійних корів з полонини, як правило, відбувалося у суботу. Цю подію Марія Штерцл описала так: "В середині вересня ми з дому несли на полонину для своєї алмерінки гарний букет. Він складався з красолі (Gabaitsina "Karitzinerkresse") остока (Granaweth "Granna") і старанно підібраних гарних квітів, і все це ми гарно сплели. Кожна господиня несла ще по одному букету, який вона на полонині прикріплювала між рогами своєї корови." Пастух оздоблював свою кресинку (Krasan'a "Fizhni" - калелюх) полонинськими квітами. Так прикрашені, але й навантажені полонинським - посудом і речами побуту, всі - пастух з полонинським псом, череда худоби, алмерінки і господині - спускалися вниз, де усім селом їх вже чекали. Прибувши в село, корови по пам'яті поспішали кожна до воріт свого дому. Ця оживленість і метушня тривала менше години, після чого кожний господар перед своїм двором поспішав почистити вулицю і село знову прийняло свій звичний вигляд.

Наступного дня, у неділю, влаштовувалися "полонинські танці" (Ofnwoets "Altmanz"), де збиралися всі алмерінки, юні дівчата, парубки і гості. Аж до глибокої ночі "били банди" (грала музика), яка запрошувала святкуючих до танцю; співали пісні, серед яких і з верхньоавстрійських Альп (Ofnsanga "Almlieder").

ПРИМІТКИ

1. Melika Georg. Deutsch-ruthenische Wechselwirkung in Kultur und Alltag in den Waldkarpaten. // Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde / Hrgb. Heike Müns. - Marburg, 1994. - Bd. 37. - S. 194.
2. Тиво́дар Миха́йло. Традиційне скотарство українських Карпат другої половини ХІХ - першої половини ХХ ст. - Ужгород, 1994. - С. 120.
3. Kubijovyc Vladimir. Pastýrsky život na Podkarpatské Rusi. // Podkarpatské Rus. - Bratislava, 1936. - S. 120.
4. Тиво́дар М. Назв. праця. - С. 53.
5. Там же. - С. 55.
6. Krantzalov D. Zur Frage des Ursprungs des Hirtenwesens und seines Wortschatzes in den Karpaten. // Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Ethnographische Studien. / Hrgb. Lászlo Földes. - Budapest, 1969. - old. 223.
7. Dobrowolski Kasimierz. Bemerkungen zu Forschungsmethoden über die Hirtenkultur in den Karpaten. - S. 209.
8. Тиво́дар М. Назв. праця. - С. 135.
9. Zepezauer Franz. Almwirtschaft und Tierzucht. // Deutsch-Mokra-Königsfeld. Hrgb. Hans Schmid-Eger. - Stuttgart, 1979. - S. 89.
10. Тиво́дар М. Назв. праця. - С. 146.
11. Zepezauer F. op. cit. - S. 89.
12. Ibid. - S. 90.
13. Lurati Ottavio. Alpwesen und Alpwirtschaft im Tessin mit besonderer Berücksichtigung der genossenschaftlichen Sennereien. // Viehwirtschaft op. cit. - S. 156-157.
14. Тиво́дар М. Назв. праця. - С. 146.
15. Там же. - С. 191; Zepezauer F. op. cit. - S. 95.
16. Melika G. op. cit. - S. 212.
17. Varódy Gabriel. Das Maramoroser Comitatz. // Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn. - Wien, 1900. - S. 458.
18. Zepezauer F. op. cit. - S. 89.
19. Ibid. - S. 168.
20. Тиво́дар М. Назв. праця. - С. 117.
21. Müller Anton. Karpaten-Ruthenien. Rückschau. Geschichte und Geschichten aus 200 Jahre. - Ludwigsburg, 1954. - S. 172.
22. Тиво́дар М. Назв. праця. - С. 81.
23. Там же. - С. 168.
24. Sárközi Alois. Das Singen im Dorfleben. // Deutsch-Mokra. - S. 185.